

Виолета Кирилова Владова-Иванова

**ИНСТИТУТЪТ НА НЕПРЕОДОЛИМАТА СИЛА
В ТЪРГОВСКОТО ПРАВО**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен „доктор“,
научна област: 3. Социални, стопански и правни науки
професионално направление: 3.6. Право
докторска програма: Търговско право

Научен консултант:
проф. д-р Маргарита Бъчварова

Варна
2018

Дисертационният труд е с общ обем от 223 страници и включва увод, три глави, заключение, приложения и списък с използваната литература. Направени са общо 352 бележки под линия. Списъкът на литературните източници съдържа 125 заглавия, от които 103 на кирилица (български и руски език) и 22 на латиница (английски и немски език).

Защитата на дисертационния труд ще се състои на ... .06.2018 г. в Икономически университет – Варна (гр. Варна, бул. „Княз Борис I-ви“ 77) пред научно жури, назначено със Заповед № РД-06-643 / 09.03.2018 г. на Ректора на Икономически университет – Варна

Материалите по защитата са на разположение в Икономически университет – Варна (гр. Варна, бул. „Княз Борис I“ 77) и на интернет страниците на ИУ – Варна www.ue-varna.bg.

Виолета Кирилова Владова-Иванова

**ИНСТИТУТЪТ НА НЕПРЕОДОЛИМАТА СИЛА
В ТЪРГОВСКОТО ПРАВО**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“,

научна област: 3. Социални, стопански и правни науки

професионално направление: 3.6. Право

докторска програма: Търговско право

Научен консултант:

проф. д-р Маргарита Бъчварова

Научно жури:

Проф. д-р Маргарита Стефанова Бъчварова

Доц. д-р Радослав Петков Рачев

Проф. д-р Симеон Владимиров Тасев

Доц. д-р Антон Кирилов Грозданов

Доц. д-р Мария Атанасова Вълканова-Иванова

Рецензенти:

Доц. д-р Антон Грозданов

Доц. д-р Радослав Рачев

Варна

2018

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита от катедра „Правни науки“ при Икономически университет – Варна на 21.02.2018 г.

Авторът е докторант на самостоятелна подготовка към същата катедра.

Автор: Виолета Кирилова Владова-Иванова

Заглавие: Институтът на непреодолимата сила в търговското право

Тираж: 40 броя

Отпечатан в печатната база на Икономически университет – Варна

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на дисертационния труд

Настоящата разработка е посветена на института на непреодолимата сила, разгледан в контекста на търговското право.

Като явление в действителността, правно понятие и регламентация, непреодолимата сила е вълнувала мисълта на поколения цивилисти. Причина за този нестихващ интерес е фактът, че институтът на непреодолимата сила е коректив на един основен и универсален принцип в договорното право – за задължителната сила на договорите (*Pacta sunt servanda*). Идеята за освобождаване на длъжника от отговорност при настъпване на изключителни, извънредни и неподвластни на човека обстоятелства, които са непреодолими и правят изпълнението на договорните задължения невъзможно, е позната от римското право до наши дни. Поради значимостта си за договорните отношения тази тема не престава да привлича научното внимание към редица дискуссионни аспекти и към търсене на възможности за тяхното преодоляване и решаване. В тази връзка, изследователски интерес представлява съвременният поглед към класически за цивилистическата доктрина въпроси, като:

- понятие за непреодолима сила и квалифициращи признаци;
- отграничаване от други правни категории – например случайно събитие и стопанска непоносимост;
- последици на непреодолимата сила за търговските договори.

Предвид гореизложеното, **актуалността** на настоящото изследване се обуславя от следното:

1) Институтът на непреодолимата сила е изследван в светлината на общото гражданско право, но в българската правна доктрина за него е писано сравнително малко от гледна точка на търговското право – главно като част от цялостни систематизирани курсове по търговско право, в отделни статии по посочената проблематика и в научни трудове посветени на отделни видове договори. Поради това част от въпросите и проблемите остават вън от обхвата на теоретичните изследвания или недостатъчно детайлизирано и подробно разгледани. В този смисъл липсва цялостно теоретично изследване на института на непреодолимата сила в контекста на специфичното му приложение в търговското право. Настоящата разработка осъществява именно комплексно изследване, което обобщава и систематизира доктриналните становища, извършва преглед на съдебна практика и подлага разглеждания институт на цялостен анализ – ретроспективен, сравнителноправен, нормативен и т.н.

2) От векове непреодолимата сила предизвиква правни спорове относно определянето на понятието, извеждането на приложимите квалифициращи признаци и регламентирането на последиците за договора при настъпване на непреодолимото обстоятелство. Те не липсват и в българската правна теория, включително в съвременността. Действащата уредба на непреодолимата сила в Търговския закон (ТЗ) не е достатъчно детайлна и прецизна, поради което в доктрината продължават да възникват дискусии, а по определени въпроси съществува и противоречива съдебна практика. Настоящото изследване систематизира и обобщава дискуссионните аспекти, като предлага възможности за усъвършенстване на законодателството.

3) В резултат на процесите на глобализация и европейска интеграция се наблюдава процес на сближаване на правните системи, чрез унифициране

на националната законодателна уредба и това е особено валидно за търговското право. Следователно една съвременна сравнително-правна гледна точка към института на непреодолимата сила е особено актуална, при съпоставка с регламентацията на международни актове и с различни чуждестранни законодателни решения.

4) Поради съществуващо известно сходство между института на непреодолимата сила и други правни явления и понятия е необходима научно обоснована съпоставка и отграничаване. Следователно сравнителният анализ в този контекст е важен, тъй като допринася за определяне мястото и ролята на института на непреодолимата сила в търговските отношения и за правилното правоприлагане, а актуалността му се свързва със съчетаването на ретроспективен и съвременен поглед към разглежданата проблематика.

2. Цел и задачи на дисертационния труд

Научната цел на настоящата разработка е да се направи комплексно теоретично изследване на непреодолимата сила като институт на търговското право – нейната същност, квалифициращи признаци, правни последици и чрез анализ на разпоредбите на търговското и общото гражданско законодателство, специализираната научна литература и съдебната практика, да се формира основа за изясняване на редица спорни въпроси в теорията и практиката. На основа на направения анализ, да се дадат предложения усъвършенстване на законодателството.

Така поставената цел се постига чрез решаването на следните **научни задачи**:

- Изясняване на понятието „непреодолима сила“ и неговия генезис чрез анализ на историческото развитие – от *vis major* в

римското право до съвременността. Извеждане на периодизация при развитието на института в българското гражданско и търговско право със съответните му еволюционни белези, отразяващи спецификата на обществените отношения на съответния етап.

- Изясняване същността на института на непреодолимата сила предвид регламентацията му в действащото търговско законодателство, определяне на понятието, извеждане и анализ на неговите квалифициращи признаци.
- Съпоставяне на непреодолимата сила с други правни понятия и институти (като случайно събитие, стопанска непоносимост, извънредна ситуация) и тяхното разграничаване от гледна точка същност, правна уредба, определящи белези.
- Изясняване на връзката между: неизпълнение на договорните задължения, отговорност за неизпълнение и непреодолима сила, както и изясняване на значението на непреодолимата сила, като обстоятелство освобождаващо от отговорност длъжника за неизпълнение по търговската сделка.
- Изясняване и систематизиране на последиците, настъпващи в договорните отношения, като резултат от непреодолимата сила.
- Извеждане на предложения *de lege ferenda*, които да спомогнат за прецизиране разпоредбите на чл. 306 ТЗ, с оглед тяхното безпротиворечиво прилагане в практиката.

3. Обект и предмет на дисертационния труд

Дисертационният труд представлява цялостно изследване, чийто **обект** е явлението непреодолима сила и неговата нормативна уредба.

Предмет на научната разработка е непреодолимата сила в контекста на търговското право – специфичните разпоредби според действащото в страната търговско законодателство.

Предвид същността на изследваната проблематика, се акцентира върху материално-правната законодателна регламентация, а извън предмета на изследване остават въпроси от процесуален характер.

4. Методология на изследването

Като методологическа основа на изследването се използват следните **научни методи**: логически, системен, структурен, аналитичен, исторически, сравнително-правен, формално-юридически метод.

Разглеждат се доктриналните постановки свързани с непреодолимата сила, анализират се съотносимите към темата нормативни актове, разглежда се и се коментира съдебна и арбитражна практика по поставения в темата на дисертационното изследване проблем.

5. Теза и практическо значение на дисертационния труд

Тезата на дисертационния труд е, че институтът на непреодолимата сила е комплексен и сложен правен институт, който притежава особености от гледна точка на правната регламентация и специфично приложение в българското съвременно търговско право.

За доказването ѝ в настоящото изследване, проблемите относно непреодолимата сила се разглеждат в исторически и сравнителноправен аспект с цел извършване на периодизация, систематизират се и се анализират нормативни източници и литературата по изследваната материя, извършва се проучване на съдебната практика и се обобщават и доктринални становища.

Практическото значение от систематизирането и цялостното изясняване на въпросите и проблемите, които възникват във връзка с непреодолимата сила от гледна точка на търговското право се отнася до:

- формиране на основа при решаване на дискуссионни въпроси в теорията и практиката по отношение на разглеждания правен институт;
- откриване на несъвършенствата на правната уредба и формиране на изводи и предложения *de lege ferenda*, които биха могли да са от значение за нейното усъвършенстване;
- систематизиране на източници на нормативна уредба, съдебна практика, литература и теоретични становища в областта на изследваната материя, което създава основа за бъдещи теоретични изследвания по същата или сродна научна проблематика;
- извеждане и систематизиране на дискуссионните аспекти, свързани с разглеждания правен институт;
- получените резултати в дисертационното изследване могат да бъдат полезни на участниците в търговските отношения, на правоприлагащите органи и на практикуващите юристи във връзка с приложението на института на непреодолимата сила.

6. Аprobация

Дисертационният труд е обсъден на заседания в катедра „Правни науки“ при Икономически университет – Варна. По темата са разработени и публикувани една статия и четири доклада.

7. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е изготвен в съответствие с изискванията на чл. 27 от Правилника за прилагането на Закона за развитието на академичния състав в Република България.

Той е с общ **обем** от 223 страници и съдържа увод, изложение в три глави, заключение, литература и приложения. Направени са 352 бележки под линия. Списъкът на литературните източници съдържа 125 заглавия, от които 103 на кирилица (български и руски език) и 22 на латиница (английски и немски език). Включен е и списък на използваните нормативни актове, както и списък на проучените и посочени в изследването съдебни и арбитражни решения.

Структурата на изложението е следната:

Увод

Глава първа. Развитие на учението за непреодолимата сила

§1. Непреодолима сила – генезис и развитие от римското към съвременното право

1.1. Понятие за „непреодолима сила“ в римското право

1.2. Развитие и доктринални становища в континенталната правна система

1.3. Развитие в англо-саксонското право

§2. Съвременно учение за непреодолимата сила – сравнително-правни аспекти

2.1. Непреодолимата сила в държавите от англо-саксонската правна система

2.2. Непреодолимата сила в държавите от континенталната правна система

2.3. Международният подход в регламентацията на непреодолимата сила

§3. Историческо възникване и развитие на института на непреодолимата сила в българското гражданско и търговско право

3.1. Период от приемане на Търговския закон през 1987 г. до неговата отмяна през 1951 г.

3.2. Период на единство на гражданското право – след 1951 г. до 1991 г.

3.3. Период след приемане на Търговския закон от 1991 г. до настоящия момент

Глава втора. Институтът на непреодолимата сила в съвременното българско търговско право

§1. Правна уредба на непреодолимата сила според съвременното българско търговско законодателство

§2. Същност на непреодолимата сила съгласно Търговския закон – квалифициращи признаци и доктринални становища

2.1. Непреодолимата сила като юридически факт

2.2. Понятие за извънредност, непредвиденост и непредотвратимост

2.3. Причинна връзка между непреодолимото обстоятелство и неизпълнението на договора

§3. Отграничение на непреодолимата сила от други правни понятия

3.1. Непреодолима сила и случайно събитие

3.2. Непреодолима сила и стопанска непоносимост

3.3. Непреодолима сила и понятията „извънредна ситуация“, „извънредни обстоятелства“ и „бедствие“

Глава трета. Последици при настъпване на непреодолима сила

§1. Неизпълнение на търговските сделки поради непреодолима сила – същност и освобождаване от отговорност

1.1. Неизпълнение на задължението и непреодолимата сила

1.2. Забава на длъжника

1.3. Уведомление на кредитора

1.4. Вид на дължимата престация и освобождаване от отговорност за неизпълнение поради непреодолима сила

§2. Спиране на изпълнението на задълженията. Прекратяване на договора и последици за страните

2.1. Спиране на изпълнението на задълженията

2.2. Прекратяване на договора поради непреодолима сила и последици за страните

§3. Клаузата „форсмажор“ в търговските договори

Заключение

Приложения

Литература

II. КРАТКО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

В увода на дисертационния труд се обосновава актуалността на разглеждания проблем, основана главно на необходимостта от цялостно изследване на проблематиката свързана с непреодолимата сила в контекста на българското търговско право. Изяснява се практическото значение на такъв комплексен анализ. Формулирана е тезата на дисертационния труд и са посочени обектът, предметът и методологическата основа на изследването, изяснена е целта и са определени научните задачи за нейното изпълнение.

Глава първа.

Развитие на учението за непреодолимата сила

В глава първа от дисертационния труд се разглежда учението за непреодолимата сила в неговото развитие – от древността до съвременните законодателни решения, при съобразяване на различията в основните правни системи.

§ 1. Непреодолима сила – генезис и развитие от римското към съвременното право

В първия параграф е извършено изследване на историческото развитие на института на непреодолимата сила, като се разглежда генезисът на понятието в римското право, реципирането му в континенталната правна система, както и оформянето на различни теории във връзка с неговото разбиране, дефиниране и извеждане на определящи признаци. Проследява се и паралелното развитие в англо-саксонското право, което е различно от това на континента и без исторически корени в римското частно право.

Акцент в тази част на изследването е поставен върху основните теории за изясняване на понятието *vis major* (непреодолима сила), които се формират след възприемането му в правопорядъка на европейските държави. Тези теории отразяват развитието в разбирането за непреодолима сила и за нейните определящи признаци.

В резултат на извършения исторически анализ са направени следните изводи:

Първо, принципът за свещеността на договора и неговата задължителна сила, както и идеята за освобождаване от изпълнение на определени задължения поради действието на извънредни, неподвластни на човека обстоятелства са познати още на древните общества и култури.

Второ, непреодолимата сила възниква като събирателно понятие и като правна категория в римското право. То има казуистичен подход към явлението, поради което дефинирането на непреодолимата сила се поставя като проблем едва при Глосата.

Трето, в резултат на продължителна еволюция и множество противоречия в теоретичните схващания, в края на XIX в. и началото на XX в. се налага компромисно разбиране за непреодолимата сила основано на комбинативната субективно-обективна теория. Тя съчетава схващането, че непреодолимата сила е явление с външен характер по отношение на длъжника със становището, че то е явление, което не може да бъде предотвратено, независимо от проявената грижа и мерките, продиктувани от разумното отношение към работата.¹ Именно върху тази идея – за компромисно определяне на понятието „*vis major*“ при съчетание на

---

¹ В този смисъл: Эннекцерус, Людвиг, Кипп, Теодор, Вольф, Мартин. Курс германского гражданского права. Т. 1 / Под ред. Д. М. Генкина, И. Б. Новицкого. Москва, 1950, с. 371, Цитат по: Коршунова, Наталья. Непреодолимая сила: новый взгляд на старую проблему // Журнал российского права, 2008, №3 (135), с. 80

различните критерии – стъпва и съвременността в опитите си за доктринално и/или легално определение на понятието „непреодолима сила“.

§ 2. Съвременно учение за непреодолимата сила – сравнително-правни аспекти

Във втори параграф е разгледано съвременното учение за непреодолимата сила в сравнителноправен аспект. Проучени са чуждестранни законодателни решения, регламентацията на определени международни актове, както и разрешенията свързани с непреодолимата сила, които се опитва да даде soft law като „компромис между понякога неразрешимите различия в правните системи“²

При проучване на чуждестранните законодателни решения се разглежда и преценява позицията на англо-саксонското право и от друга страна – на континенталната правна система чрез регламентациите на Франция, Германия и Руската Федерация. Изборът на посочените държави е целенасочен. Първо, Франция и Германия притежават уредба, която традиционно служи като образец. Второ, разбирането на българското търговско право за непреодолима сила концептуално, терминологично и нормативно стои най-близо до това на Руската Федерация, което поставя и сходни проблеми в доктриналните изследвания. Трето, англо-саксонското право има концепция различна от тази на континента, която представлява интерес при разглеждане на съвременното учение за непреодолимата сила в сравнителноправен аспект.

При изследване на концепцията за непреодолимата сила на общото право (common law) се констатира, че тя се развива през годините, започвайки

---

² Таков, Кристиан. Принципи на европейското договорно право (Principles of European Contract Law) // Закон за задълженията и договорите, Сиби, София, 2015, с. 241

през XIX век, като договорен синоним на доктрината за невъзможността.³ В Англия и Съединените щати невъзможността за изпълнение (impossibility) е свързана с концепциите за неосъществимост (impracticability) и фрустрация (frustration). Посочено е, че доктрината за фрустрацията е по-всеобхватна от обикновената невъзможност, а включва и случаите, когато е налице неосъществимост на престацията (т.е. когато изпълнението на задължението е изключително обременително за длъжника). Следователно тя не е еквивалентна на концепцията за force majeure в гражданското право на континента (civil law), а е много по-широка от нея. Констатира се, че след като случаите на невъзможност и на трудности попадат в рамките на една и съща доктрина, средствата за защита са еднакви и в двете ситуации.⁴

В изследването е направено обобщение, че "изискванията на справедливостта" и "постигането на справедлив и разумен резултат" са коректив на принципа за стиктното изпълнение на договора и очевидно са обединителен момент, „мост“ между common law и традициите на civil law.⁵ Подходът на двете системи при разрешаване на колизията между тези основни правни принципи обаче е различен.

В дисертационния труд изследването на френския законодателен опит е извършено с акцент върху съвременното законодателно решение, дадено в Гражданския кодекс (Code Civil) през 2016г. Извършените промени фокусират новите тенденции при регламентацията на непреодолимата сила –

---

³ DECLERQ, P.J.M. Modern Analysis of the Legal Effects of Force Majeure Clauses in Situations of Commercial Impracticability // 15 Journal of Law & Commerce, 1995, p. 213-214. Цитат по: Katsivela, Marel. Contracts: Force Majeure Concept or Force Majeure Clauses? // Uniform Law Review, Vol. 12, 2007, с. 108

⁴ Lutzi, Tobias. Introducing Imprévision into French Contract Law. //Presented in 2015 at the 20th Ius Commune Workshop on Contract Law 2015, Introducing Imprévision into French Contract Law, Final Draft, p. 9 Available at: http://www.iuscommune.eu/html/activities/2015/2015-11-26/workshop_1_Lutzi.pdf (viewed 09.08.2017)

⁵ Van Dunné, Jan. The Changing of the Guard: Force Majeure and Frustration in Construction Contracts: The Foreseeability Requirement Replaced by Normative Risk Allocation // International Construction Law Review, 2002, 20 (2)

въвеждането на легална дефиниция (каквато преди във френското гражданско право липсва) и то при използване на езика на международното право и неговите по-неутрални формулировки.⁶ Така се избягват някои понятия, прекомерно смислово натоварени от миналото и предмет на доктринални спорове.

Направен е извод, че новият подход на Франция е резултат от процесите на европейска интеграция и глобализацията, чието отражение е и сближаването на правните системи чрез по-унифицирани законодателни решения. Това показва един от пътищата за реформиране на уредбата на непреодолимата сила, по който биха могли да бъдат преодоляни и слабостите в българската регламентация.

Посочен е и друг възможен път за законодателна промяна, от който би могъл да се възползва българският законодател. Това е германският модел, който понастоящем дава може би най-либералната и гъвкава правна уредба. При нея концепциите за невъзможността и за прекомерните трудности при изпълнението на задължението са ясно нормативно отграничени една от друга, като същевременно цялостната регламентация успява да обхване широк кръг от хипотези – от непреодолимата сила до нарушението на основата на правната сделка. Дават се достатъчно широки правомощия на съда да преценява приложимата разпоредба към конкретния случай и да изпълва с конкретно съдържание понятия като „невъзможност“, „основа на договора“, „фундаментална промяна“.

Извършено е проучване на международния подход в регламентацията на непреодолимата сила, като е разгледана уредбата на Виенската конвенция от 1980 г. за международна продажба на стоки (CISG), Принципите

---

⁶ Дефиницията на Френския граждански кодекс терминологично се доближава до определенията на актове като CISG, UNIDROIT 2010, PECL и DCFR

UNIDROIT от 2010 (UNIDROIT PICC 2010) на Международния институт за унифициране на частното право; Принципите на европейското договорно право (PECL) и Общата референтна рамка (Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law – Draft Common Frame of Reference). Направен е кратък анализ на посочените актове и е изведено заключението, че в уредбата отсъстват съществени различия при дефинирането на явлението непреодолима сила (*force majeure*) и на неговите последици за договорното задължение.

В рамките на разглеждания параграф от дисертационното изследване са оформени определени **изводи** от сравнителноправна гледна точка.

Първо, принципът *Pacta sunt servanda* („Договорите трябва да се спазват“) е „крайъгълен камък“ в договорното право на съвременните държави, независимо дали са от англо-саксонския или континенталния правен кръг. По различен път те стигат до идеята за изключенията от този фундаментален принцип, необходими от гледна точка на справедливостта. Също така, различни са обхватът и начинът на регламентиране на тези изключения. Въпреки разликите, непреодолимата сила присъства като изключение в съвременният правопорядък на всички държави, включени в сравнителното изследване.

Второ, някои държави дават легална дефиниция на понятието (например Франция, Руската Федерация), други оставят това на съдебната практика и доктрината (например Германия). Важно е да се отбележи, че се забелязва уеднаквяване на позициите относно това кои са квалифициращите белези на непреодолимата сила, но все още има известни различия при определяне на тяхното съдържание. Тоест „правните системи признават, че когато става въпрос за форсмажорни обстоятелства, длъжникът не носи отговорност за неизпълнение, ако изпълнението стане невъзможно

(физически или юридически) поради непредвидими, непреодолими и външни събития. Независимо от възприеманото сходство, практическото прилагане на форсмажорните обстоятелства може да варира в зависимост от съдебното тълкуване на термините "предвидимост" и "неизбежност".⁷

§ 3. Историческо възникване и развитие на института на непреодолимата сила в българското гражданско и търговско право

В параграф трети се разглежда развитието на изследвания правен институт в българското гражданско и търговско право.

Приема се, че цялостна концепция в националното ни законодателство по отношение на непреодолимата сила трябва да се търси едва в края на XIX век и по точно – след приемане на Закона за задълженията и договорите от 1893 г. и на Търговския закон от 1897 г.

Това разбиране е обосновано с два основни аргумента:

Първо, през периода на Първата и Втората българска държава юридическата регламентация на стокообмена е била предимно обичайна, поради което данните по отношение на анализирания правен институт са изключително оскъдни. Следователно, поради тяхната фрагментарност и недостатъчност, не може да се направи обосновано заключение относно разбирането на българското феодално право за непреодолимата сила и нейните правни последици.

Второ, през периода на османското владичество частноправните отношения се регулират от османската правна система.

Въз основа на установеното е направен извод, че начален момент, от който може да проследи развитието на непреодолимата сила като институт на

---

⁷ Kokorin, Ilya and van der Weide, Jeroen. Force Majeure and Unforeseen Change of Circumstances. The Case of Embargoes and Currency Fluctuations (Russian, German and French Approaches) // Russian Law Journal, Vol 3, No 3, 2015, p. 78

българското гражданско и търговското право, е периодът след Освобождението.

В изследването е изведена и периодизация, като конкретно се разглеждат откритите етапи в развитието на разглеждания правен институт. Тя отразява влиянието на комплекс от фактори, въздействащи върху развитието на обществените отношения, респективно върху правните източници на непреодолимата сила. Установено е, че през съответните периоди има различен законодателен подход при регламентацията на непреодолимата сила – уредбата отговаря на потребностите, предпоставени от динамичното развитие на обществените отношения и показва взаимовръзката между обществените промени в страната и съответстващата им промяна в правната регламентация.

Глава втора.

Институтът на непреодолимата сила в съвременното българско търговско право

Във втора глава се изследва действащата регламентация, съвременното разбиране и актуалната концепция за непреодолима сила в българското търговско право. В първия параграф е извършен анализ на относимите нормативни актове, с цел изследване на подхода и последователността на законодателя при уредбата на непреодолимата сила в търговското право. Във втори параграф на критичен анализ е подложена дефинитивната разпоредба на чл. 306, ал. 2 ТЗ. Извеждат се и се разглеждат квалифициращите белези на непреодолимата сила. В контекста са систематизирани и обобщени различни доктринални позиции, както и съдебна практика. На тази основа са очертани основни проблематични и дискуссионни моменти и са направени предложения за усъвършенстване на правната уредба. В трети параграф непреодолимата

сила е съпоставена с други правни понятия, като извършеното сравнение и отграничаване допринася за определяне мястото и ролята на института на непреодолимата сила в търговските отношения и за правилното правоприлагане.

§ 1. Правна уредба на непреодолимата сила според съвременното българско търговско законодателство

В параграф първи е изследван подходът и последователността на законодателя при уредбата на непреодолимата сила чрез анализ на действащите норми, относими към разглежданата проблематика. Проучените нормативни актове са систематизирани, от гледна точка на наличието или липсата в тях на легално определение за понятието „непреодолима сила“. Изведено е обосновано заключение в следните насоки: а) уредбата на непреодолимата сила в търговското право може да се определи като последователна, както от гледна точка на детерминиращите признаци, така и от гледна точка на последиците по отношение на договора; б) общата разпоредба на чл. 306 ТЗ, заедно с други разпоредби на специални закони образуват общ институт на непреодолимата сила в търговското право, който е израз на цялостна законодателна идея.

Проведеното изследване разкрива общата концепция на законодателя при уредбата на непреодолимата сила в съвременното българско търговско право и по този начин създава основа за последващото изясняване на същността на непреодолимата сила, нейните квалифициращи признаци и прецизността на легалното определение в чл. 306, ал.2 ТЗ.

§ 2. Същност на непреодолимата сила съгласно Търговския закон – квалифициращи признаци и доктринални становища

В параграф втори се изяснява същността на непреодолимата сила съгласно регламентацията на ТЗ, като особено място се отделя на изследване на нейните квалифициращи признаци.

Констатира се, че българският законодател приема способа на легалното дефиниране и дава определение на понятието непреодолима сила в действащия ТЗ (чл. 306, ал.2 ТЗ). Изразено е становище, че това е в съгласие със съвременните тенденции в уредбата на непреодолимата сила. В подкрепа на това разбиране е посочен примерът на Франция и Русия, променили своята концепция – от липса на нормативно определение, към въвеждане на дефиниция в съвременната регламентация.

В параграф втори на изследването, акцентът е поставен върху критичния анализ, на който се подлага дефинитивната разпоредба на чл. 306, ал. 2 ТЗ. Изведени са признаците, квалифициращи непреодолимата сила. Разглеждана като юридически факт, непреодолимата сила се характеризира със следните белези:

- извънредност;
- непредвиденост;
- непредотвратимост;
- причинна връзка между непреодолимото обстоятелство и неизпълнението на договорното задължение.

Всеки от посочените признаци е обект на изследване като понятие, а също и от гледна точка на значението му при определяне на дадено обстоятелство като непреодолима сила. В контекста са разгледани и обобщени теоретичните становища в правната доктрина по отношение на посочените признаци, като са очертани отделни дискуссионни аспекти. Представена е и относима към проблематиката съдебна практика.

На основа на извършения комплексен анализ са констатирани **слабости в регламентацията на чл. 306, ал.2 ТЗ**, които могат да бъдат изведени по следния начин:

Първо, употребеният от законодателя в чл. 306, ал. 2 ТЗ термин „събитие“ неоправдано стеснява приложението на института на непреодолимата сила само относно явления от природната действителност, възникващи във и независимо от човека. Това налага разширително тълкуване на разпоредбата и включване в нейния обхват на обстоятелства, настъпили в резултат на човешки действия и поведение.

Второ, в законовия текст липсва ясна формулировка, която да отнесе непредотвратимостта като квалифициращ признак на непреодолимата сила както към самото явление, така и към неговите преки последици.

Трето, законодателят е регламентирал нелогична алтернативност на признаците „непредвиденост“ и „непредотвратимост“.

Изведените несъвършенства на законодателната уредба обосновават необходимост от нейното прецизиране. В тази връзка са направени **предложения de lege ferenda** в следния смисъл:

- Терминът „събитие“ да се замени с понятие, обхващащо както юридически събития, така и юридически действия, като възможно проявление на непреодолимата сила, например „обстоятелство“ или „препятствие“.
- Чрез корекция на законодателния текст да се включи в обхвата на непредотвратимостта, както събитието, така и неговите последици.
- Чрез подходяща редакция на чл. 306, ал. 2 ТЗ да се съобрази значението на непредотвратимостта и извънредността, като квалифициращи признаци на непреодолимата сила с решаващо значение и

същевременно да се отрази възможността за хипотези, при които непредотвратимото обстоятелство може да бъде предвидено известно време преди настъпването му.

§ 3. Отграничение на непреодолимата сила от други правни понятия

В параграф трети непреодолимата сила се съпоставя с правни понятия и институти (случайно събитие, стопанска непоносимост, извънредна ситуация), които притежават някои сходни правни белези. По отношение на всяко от посочените явления е аргументирана необходимостта от съпоставка с непреодолимата сила и е извършено разграничение от гледна точка на същност, правна уредба и определящи белези. Направеното сравнение има практическо значение във връзка с по-ясно определяне на мястото и ролята на института на непреодолимата сила в търговските отношения и за правилното правоприлагане.

В резултат на сравнителния анализ се обосновават следните по-важни **изводи:**

Първо, в съвременната доктрина повечето автори се обединяват около тезата, че непреодолимата сила представлява квалифициран случай на случайното събитие. Тя е такова случайно явление, в чието съдържание не са включени рисковете, обичайни за упражняваната от длъжника търговска дейност. Следователно случайното събитие и непреодолимата сила се приемат като различни понятия, като се отчита и връзката между тях.

Второ, въпреки че притежават някои общи белези, стопанската непоносимост и непреодолимата сила са различни явления, които водят до различни последици и са нормативно отграничени в отделни разпоредби на ТЗ. Но при правоприлагането следва да се държи сметка за отношението на

субсидиарност, в което се намират – стопанската непоносимост се прилага доколкото в конкретната хипотеза не е налице невиновна невъзможност за изпълнение.⁸ Това предполага двата института да имат не само прецизна самостоятелна уредба, но и законодателят да държи сметка за тяхното съотношение и да ги регламентира по начин, че максимално да бъдат обхванати всички възможни хипотези на непредвидена съществена промяна в обстоятелствата, която не е причинена от страните и засяга изпълнението на договорните задължения.

Трето, между понятието „непреодолима сила“ и термините „извънредни обстоятелства“, „извънредна ситуация“, „бедствие“ не може да бъде поставен знак на равенство. Всяко едно от изброените понятия би могло да означава явление, което да се окачестви като непреодолима сила, но само ако това явление осъществява признаците от фактическия състав посочени в чл. 306 на ТЗ и прави изпълнението на договорното задължение невъзможно

Глава трета.

Последици при настъпване на непреодолима сила

Глава трета е посветена на последиците за търговските договори при настъпване на непреодолима сила и спецификите при прилагане на правния институт. Значимостта на разглежданата проблематика, се обуславя от факта, че институтът на непреодолимата сила е изключение от принципа за задължителната сила на договора (*pacta sunt servanda*) и негов коректив, поради това правилното му приложение е от съществено значение за договорните отношения.

---

⁸ Калайджиев, Ангел. Облигационно право. Обща част. София, Сиби, 2007, с. 319; Матеева, Екатерина. Необходими промени в уредбата на стопанската непоносимост по чл. 307 от Търговския закон. // Сборник: Съвременното право – проблеми и тенденции. София, Сиби, 2011., с. 230 и 245

§ 1. Неизпълнение на търговските сделки поради непреодолима сила – същност и освобождаване от отговорност

В параграф първи се изяснява мястото на непреодолимата сила във връзка с различните форми на неизпълнение – обстоятелство водещо до неизпълнение поради обективна невъзможност. Съпоставена е общата гражданскоправна регламентация, с тази на търговското право. Обърнато е внимание, че при гражданските договори, за да се освободи длъжникът от отговорност е достатъчно да докаже, че изпълнението е невъзможно и причината не може да му се вмени във вина (чл. 81, ал. 1 ЗЗД). При търговските договори режимът е по рестриктивен – длъжникът не отговаря само ако неизпълнението е причинено от непреодолима сила (чл. 306, ал. 1 ТЗ).

В изследването са посочени предпоставките за освобождаване от отговорност при невъзможност за изпълнение поради непреодолима сила. В този контекст е отделено внимание на хипотезата при забава на длъжника – когато той няма да бъде екскулпиран, дори и да съществува непреодолимо обстоятелство и то да е причинило невъзможност за изпълнение на договорното задължение.

Важен акцент в този параграф е извеждането и систематизирането на правните последици за договора при настъпване на непреодолима сила. Именно въз основа на направената систематика се разгръща последващото изложение на Глава трета от дисертационното изследване.

Отделено е особено внимание на законовото задължение за уведомление на кредитора, регламентирано в чл. 306, ал. 3 ТЗ. Анализира се и се изяснява: а) правната природа на уведомлението; б) въпросите за неговата форма и съдържание; в) срокът, в който следва да бъде направено; в)

отговорността на длъжника при неизпълнение на това задължение; г) въпросът дали по договорен път може да се дерогира задължението за уведомление.

В резултат на извършения анализ е оформен извод за непрецизност на правната уредба, изразяваща се в пропуск на законодателя относно регламентиране на начален момент, от който започва да тече „подходящият срок“ за уведомление. Направено е **предложение de lege ferenda**, с оглед запълване на празнината в закона.

§ 2. Спиране на изпълнението на задълженията. Прекратяване на договора и последици за страните

В този параграф се изясняват специфичните последици, които настъпват при прилагане на института на непреодолимата сила, съгласно търговското право.

На първо място е разгледано спирането на изпълнението на задълженията, като правна последица от действието на непреодолимата сила. Анализирани са относимите законови текстове на чл. 306 ТЗ. Констатира се, че освобождаването от отговорност при настъпване на непреодолима сила не означава, че длъжникът се освобождава от самото задължение. Договорът продължава да съществува и обвързаността между кредитора и длъжника се запазва, като непреодолимата сила има само отлагателен ефект върху изпълнението на задължението. Разгледани са определени дискуссионни въпроси: а) дали отлагателният ефект върху изпълнението на задължението обхваща не само „срока на събитието, а и времето необходимо за отстраняване на пряко свързаните с него последици“⁹; б) за времето, в

---

⁹ Розанис, Соломон. Търговски сделки. Обща част. София, Феня, 1998, с. 91-92. В този смисъл също: Джеферлиева, Ваня. Относно правната уредба на непреодолимата сила // Търговско право, 2014, № 2, с. 33;

течение на което се спира изпълнението. Проучени са съществуващите теоретични становища по разглежданата проблематика. В изследването е обоснована необходимост от промяна на уредбата в следната посока: да се включи в обхвата на чл. 306 ТЗ и значението на вредоносните последици, пряко произтичащи от непреодолимата сила и съставляващи непреодолима пречка за изпълнението на договорните задължения.

След извършения анализ е изведено същественото заключение, че с разпоредбата на чл. 306, ал. 4 ТЗ законодателят признава важността на договора и стремежа той да бъде съхранен. Нормата дава предимство на изпълнението пред прекратяването, в съгласие с основния принцип „*Racta sunt servanda*“, като предвижда първо спиране изпълнението на договорните задължения докато трае непреодолимата сила и едва на следващо място – прекратяване на договора. Следователно въпреки действието на непреодолимата сила, приоритетна е възможността договорът да бъде запазен, а изпълнението на задълженията се отлага през времето на действие на извънредното и непреодолимо обстоятелство.

В изложението е направен извод, че спирането на изпълнението е възможно само в случаите, когато непреодолимата сила има временен характер. Изведени и систематизирани са хипотезите, когато спирането е неприложимо: а) когато престацията е станала окончателно невъзможна; б) при така наречените фикс-сделки; в) когато действието на непреодолимата сила трае толкова дълго, че едната или и двете страни по договора нямат вече интерес от изпълнението.

На второ място в параграфа е разгледана другата съществена последица при прилагане на института на непреодолимата сила –

прекръпяване на договора. Посочено е че законодателят отчита интересите на страните, в светлината на промените от непреодолимата сила обстоятелства, което намира израз именно в предвидената в закона възможност за прекръпяване на договорната обвързаност.

Изяснена е същността на прекръпяването поради непреодолима сила. Въз основа на извършения анализ се стига до изводи относно: а) правната природа на прекръпяването като потестативно право в полза и на двете страни по договора; б) начина на прекръпяване на договора – по преценка на страните, чрез едностранно волеизявление до насрещната страна.

Констатира се празнота в законовата регламентация относно формата и съдържанието на волеизявлението за прекръпяване, като се прави конкретно предложение за нейното запълване чрез съответно изменение на законовия текст. Разгледан е дискуссионният въпрос относно действието на прекръпяването – занапред или с обратна сила. Аргументирно е виждане, че законодателят не е достатъчно ясен относно последиците на прекръпяването на договора поради непреодолима сила, откъдето произтичат и дискусиите в правната доктрина. Изведено е обосновано становище за коригиране съдържанието на разпоредбата на чл. 306, ал. 5 ТЗ, в посока регламентиране на форма и съдържание на волеизявлението за прекръпяване, както и от кой момент договора ще се счита прекратен.

§3. Клаузата „форсмажор“ в търговските договори

Параграфът разглежда т.нар. „форсмажорна уговорка“, която често се включва към клаузите на търговските договори. В тази връзка, първо е анализирано и изяснено съотношението между понятията „непреодолима сила“ и “форсмажор“. Направен е паралел по въпроса с постановката на руската доктрина. Изяснява се ролята на форсмажорната клауза в търговските

договори. В контекста са изведени някои дискуссионни въпроси в правната теория и практика, свързани основно със съдържанието на форсмажорната клауза и възможността чрез нея да се дерогират определени законодателни решения, предвидени в чл. 306 ТЗ. Въз основа на извършения анализ се стига до конкретни **изводи по разглежданата проблематика**, които се представят в следния систематизиран вид:

Първо, термините „непреодолима сила“ и „форсмажор“ се използват в теорията и практиката преимуществено като синонимни.

Второ, в договора могат да се определят дадени обстоятелства като форсмажорни, но значението на изброяването им е примерно, а не изчерпателно – длъжникът ще може да се позовава и на непосочени в договора извънредни и непредотвратими обстоятелства.

Трето, не е възможно по договорен път да се изключи действието на чл. 306 ТЗ и да се предвиди отговорност, дори когато неизпълнението е причинено от непреодолима сила. Подобно съглашение противоречи на императивния характер на чл. 306, ал.1 ТЗ и на принципа, че „невъзможното не може да се вменява в задължение“ (*Impossibilium nulla est obligatio*).

Заключение

В рамките на научната разработка е извършен комплексен анализ на института на непреодолимата сила в българското търговско право при изследване на: нормативната уредба в търговското и гражданското законодателство релевантна към проблема, специализирана научна литература, теоретични становища, както и на съдебна практика.

В заключението са представени в синтезиран и обобщен вид основните резултати от дисертационното изследване, достигнати при решаването на отделните изследователски задачи. Направени са съществени заключения и изводи. Формулирани са идеи за усъвършенстване и доразвитие на законовата регламентация, които са изведени като конкретни **предложения de lege ferenda** и могат да бъдат систематизирани по следния начин:

- 1) Терминът „събитие“ в дефинитивната разпоредба на чл. 306, ал. 2 ТЗ да бъде заменен с понятие, обхващащо както юридически събития, така и юридически действия, като възможно проявление на непреодолимата сила, например – „обстоятелство“ или „препятствие“.
- 2) Чрез подходяща редакция на чл. 306, ал. 2 ТЗ, да бъде съобразено значението на непредотвратимостта и извънредността като квалифициращи признаци на непреодолимата сила с решаващо значение и същевременно да се отрази възможността за хипотези, при които непредотвратимото обстоятелство може да бъде предвидено известно време преди настъпването му.
- 3) В регламентацията на чл. 306 ТЗ липсват формулировки, които да определят като възможна непреодолима пречка за изпълнението на договора не само самото извънредно, непредвидено и непредотвратимо явление, а и неговите вредоносни последици. Към настоящия момент се налага разпоредбите на чл. 306 ТЗ да се тълкуват разширително. Ако още в дефинитивната разпоредба за непреодолимата сила на чл. 306, ал.2 ТЗ се отбележи значението на вредоносните последици, това ще се отрази и на алинеи 4 и 5 във

връзка със спиране изпълнението и прекратяване на договора. На тази основа, може да се препоръча усъвършенстване на правната уредба, в посока включване в обхвата на чл. 306 ТЗ и на значението на вредоносните последици пряко произтичащи от непреодолимата сила и съставляващи непреодолима пречка за изпълнението на договорните задължения.

- 4) Разпоредбата на чл. 306, ал.3 ТЗ да бъде прецизирана, като *de lege ferenda* се определи началният момент, от който започва да тече срокът за уведомяване на кредитора относно непреодолимата сила и нейните последици за изпълнението на договора.
- 5) Прекратяването на договора въз основа на предвидената в чл. 306, ал. 5 ТЗ възможност – загуба на интерес от изпълнение на задължението поради продължителното действие на непреодолима сила или нейните вредоносни последици – се осъществява чрез едностранно волеизявление адресирано до другата страна. Законът не регламентира форма и съдържание на това волеизявление, от кой момент договора ще се счита прекратен, както и правните последици на прекратяването. Това обосновава необходимост от корективна законодателна намеса в тази посока.

На основата на тези предложения *de lege ferenda*, авторът е изготвил и **проект за изменение и допълнение** на ТЗ в частта на чл. 306, оформен в приложение към дисертационния труд

III. СПРАВКА ЗА ПРИНОСНИТЕ МОМЕНТИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Настоящият труд е първо цялостно изследване на института на непреодолимата сила в контекста на българското търговско право.
2. Извършва се систематизирано изследване на историческото развитие на института в международен план и конкретно в България.
3. Извежда се периодизация в развитието на института в българското търговско право.
4. Направено е сравнително проучване и анализ на две нива:
  - а) с чуждестранни законодателни решения – като предложените изводи от сравнителния анализ са с приносен характер, предвид възможността нормативните решения да бъдат проучени и взаимствани при евентуални бъдещи изменения на търговскоправната ни регламентация;
  - б) с други правни институти и понятия – като изводите от сравнителния анализ са с конкретна практическа насоченост, защото допринасят за отграничаване на института на непреодолимата сила от сходни институти и понятия и за определяне на неговото място и роля в търговските отношения, предвид правилното правоприлагане.
5. Изведени и систематизирани са квалифициращите признаци на непреодолимата сила, регламентирани в търговския закон. Представени са свързаните с тях дискуссионни моменти и са направени предложения за тяхното преодоляване.

6. Обобщават се и се систематизират правните последици за договора при настъпване на непреодолима сила и се изясняват техните особености.
7. Изведени са съществени заключения и изводи в дисертационния труд и са формулирани конкретни предложения de lege ferenda за бъдещо усъвършенстване уредбата на непреодолимата сила в ТЗ.
8. Изготвен е проект за изменение и допълнение на Търговския закон в частта на чл. 306, съдържащ предложенията от анализа в настоящото научно изследване.

IV. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

По темата на дисертационния труд са разработени и публикувани една статия и четири научни доклада.

Статии:

Непреодолимата сила в търговското право – понятие и квалифициращи признаци // Известия, Наука и икономика ИУ – Варна, 2017, т. 61, № 1-2, с. 52 – 66

Доклади:

1. Задължението за уведомяване при непреодолима сила - теоретични и приложни аспекти // Икономиката в променящия се свят - национални, регионални и глобални измерения : ИПС - 2017 : Сборник с доклади от VIII междунар. науч. конф., 12 май 2017, Издателство „Наука и икономика“ ИУ – Варна, 2017, Том 1, с. 54 - 59

2. Особености при прекратяване на търговските договори поради непреодолима сила // Ролята на правото в съвременната икономика : Сборник доклади от национална научна кръгла маса, 3 ноември 2017, Издателство „Наука и икономика“ ИУ – Варна, 2017, с. 193 - 202
3. Спиране на изпълнението при непреодолима сила по търговски сделки // Сборник с доклади от VII национална конференция на докторантите в областта на правните науки, 2017, БАН – ИДП, с. 130 – 135
4. Търговскоправен аспект на непреодолимата сила като юридически факт // Правната наука и бизнесът - заедно за устойчиво развитие на икономиката : Сборник доклади от национална научна кръгла маса, 21 октомври 2016, Издателство „Наука и икономика“ ИУ – Варна, 2016, с. 16 – 24 Докладът е в **съавторство** с проф. д-р Маргарита Бъчварова